

Андрій Міносян, к.іст.н., професор кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту Харківського державного біотехнологічного університету
Олексій Варипаєв, к.філос.н., доцент кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту Харківського державного біотехнологічного університету
Любов Юрченко, д.філос.н., професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Харківського національного університету цивільного захисту України

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ТОТАЛІТАРНОГО МИСЛЕННЯ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

На всіх етапах історичного розвитку Україні доводилося виборювати свою незалежність, долаючи зовнішні перешкоди, відстоюючи право на створення власної держави.

Тривалий час перебування у складі Російської імперії позначився на генофонді українського народу, його спроможності рішуче вести боротьбу за власні права і свободи, готовності збереження унікальних світоглядних, ментальних характеристик й т.п. З другої половини XVII століття головним завданням російської держави стає боротьба з українством, тобто викорінення з народної пам'яті здобутків автономії та незалежності, руйнація козацької державності і перетворення України на Малоросію.

Сьогодні дослідники погоджуються з тим, що ліквідація державницьких інститутів в Україні, що поступово здійснювалася всіма царськими адміністраціями (а пізніше – й радянською владою), завершило тривалу перебудову українського устрою на російський лад.

Ще починаючи з руйнації Запорозької Січі та скасування гетьманщини відбувається знищення козащини, в т.ч. й через надання старшині прав і привілеїв нарівні із російським дворянством, збереженням їх власних пільг та матеріальних цінностей. Політика самодержавства була спрямована на блокування історичної пам'яті українського народу, деформацію і нищення його національної самосвідомості. У тодішніх історико-культурних схемах 62 український етнос та його спадщина наполегливо заперечувалися, проводячи генеральну лінію на затвердження думки відносно периферійності українських земель стосовно польської (в інших випадках – російської) території на всіх етапах державного розвитку, відкидаючи право на самостійне існування і збереження власної самоідентифікації.

Демократичні, республіканські традиції Запоріжжя виключали можливість існування українського народу в політичній та економічній перспективі поруч із загальноімперськими нормами і порядками Російської імперії. Царизм був вельми стурбований зростанням економічного потенціалу українських земель, збільшенням кількості населення, а головне – великими потенційними можливостями козацьких господарств фермерського типу. Поширення капіталістичних відносин і існування вільного найму робочої сили, розвиток хутірського господарства приваблювали до себе переселенців, робили Запоріжжя не тільки економічно незалежним від Росії, але й серйозним торговельним конкурентом на півдні. До того ж,

залишаючись висококультурною країною, Україна за своїм розвитком була значно ближче до основ цивілізації, демократії, аніж Росія.

Дослідження тих років свідчать, що в Україні не лише чоловіча частина населення, а й майже усі жінки вміли читати. Ще на початку XVIII століття показники наявності шкіл і українських селх були практично за певним винятком, однаковими один до одного, в той час як вже через століття наша країна перетворилася в глуху провінцію у кордонах Російської імперії. Нищення українства відбувалося шляхом заборони книгодрукування українською мовою, закриття українських шкіл, театрів, неможливості вивчати рідну історію, культуру; зі словами видатного історика Миколи Костомарова, «влияние европейских идей – сочетания государственного единства с единством народности заронило и у нас несправедливую мысль, что поддержка южнорусской народности и развитие южнорусского языка могут быть вредны для государственной цельности».

З приводу відкриття у 1834 році Київського університету ім. св. Володимира цар Микола Перший дав таке роз'яснення: «Університет – це мій твір... призначення його – поширювати російську культуру і російську народність у спольщеній західній Росії».

Загроза «українського сепаратизму» сприяла безлічі інструкцій, розпоряджень, наказів щодо геноциду українців. Послідовна політика позбавлення українців не тільки державності, але й національних досягнень та культурних здобутків, що проводилася російським царизмом, була продовжена Тимчасовим Урядом, а пізніше, – й радянською владою. Так, В.Винниченко, який був автором багатьох декларацій і декретів УНР, підкреслював, що українському народові відмовлялося дозволити мати державність навіть в межах федерації з Росією. Інший політик, М.Міхновський, звертав увагу на те, що «без України з її скарбами, без контролю над нею зійде Московщина до значення другорядної держави».

Будь-яка справа самоорганізації, самостійного вирішення питань українською владою сприймалася Тимчасовим Урядом неприхильно, а іноді й відверто ворожо. Спроби автономізації України, що знайшли своє втілення у появі Універсалів Центральної Ради, наštовхнулися на значний супротив російської «демократії», яка в політичному розумінні намагалася нівелювати здобутки української революції.

Слід відзначити, що питання про суверенність української держави ідеологами марксистської теорії, зокрема Ф.Енгельсом, Л. Троцьким та ін. сприймалися так само негативно. Р. Люксембург, наприклад, належать слова про те, що «українці ніколи не були нацією, не мали ні свого уряду, ні якої-небудь національної культури, за винятком реакційних романтичних поезій Шевченка».

У зв'язку з цим не можна не відзначити антиукраїнську спрямованість лідера партії більшовиків В.Леніна. У своїх статтях він, визнаючи вимоги українського народу на самостійність закономірними, одночасно проголошує необхідність союзу, добровільного (!) з'єднання в одну державу двох народів, оскільки це на користь потужних держав. Ще більш характерними є його

слова про те, що, залишаючись безумовно прихильниками повної та необмеженої свободи українського народу, його права самостійно влаштовувати державне життя, більшовики готові протягнути братерську руку, допомоги українським робітникам в їх боротьбі проти буржуазії. І надалі він постійно проголошує необхідність відновлення революційної єдності України з радянською Росією, яка, на його думку, склалася історично. Повернення України у колоніальну залежність від вже нової російської влади було лише питанням часу, що, врешті-решт, незабаром і сталося.

Сьогодні, порівнюючи тогочасну ситуацію із відновленням української незалежності у 1991 році, напрошуються певні паралелі й схожості у наявності серед українського освіченого суспільства відсутності державного мислення, політичної волі, послідовності, наявності ознак пристосуванства та ін.

Брак розуміння необхідності формування української політичної нації, зволікання із створенням боєздатної армії та проукраїнського (не радянського!) адміністративного апарату, слабка та малоефективна політика з питань економічного та соціального характеру не дозволили нашій державі скористатися природними перевагами, що існували на початку її створення. Зовнішній тотальний наступ на усі сфери громадського життя, активне втручання у внутрішні справи України з боку, насамперед, Росії позначився й на збереженні сформованого за радянських часів тотального мислення усередині країни на тривалий період. Державницька традиція не стала у повній мірі організуючим чинником українського суспільства.

Низькій рівень загальної, а особливо – політичної культури не дозволив національній ідеології стати надбанням широких верств населення. Інтереси державної справи не стали вищими за бізнесові, партійні та регіональні. Навіть останні роки війни, розв'язаної північним агресором, не вплинули на створення умов унеможливлення наявності в країні «п'ятої колони», апологетів ідеї «руського миру», відвертих ворогів української незалежності. Легітимність органів влади не супроводжувалась створенням умов для непорушності принципів державницької традиції, пов'язаної з національною спадщиною, пріоритетністю історичних, культурних та мовних традицій. Неувага до цього слугувала причиною змін політичного курсу країни, нестабільністю правових інституцій, економічного і соціального життя, знаходження у «полоні» радянських міфів і доктрин.

Зміни політичного керівництва спричиняли зміни політичного курсу, що створювало загрозу існуванню демократичних прав і свобод, здобутих ціною жертв і втрат. Наскільки це важливо, свідчить досвід дружніх Молдови та Грузії, які перебувають під тотальним тиском з боку Росії, що не позбавилася своєї агресивної імперської зовнішньої політики.

В контексті вищезгаданого шлях позбавлення від тоталітарного мислення пролягає через залучення до НАТО та Євросоюзу, участі у роботі світових міжнародних організацій, регіональних об'єднань, дотримання цілеспрямованої та зваженої вітчизняної дипломатії. Наявність існуючих

труднощів, розбіжностей на цьому шляху не повинна затьмарювати сам факт існування незалежної української держави у європейському цивілізаційному просторі. Пророчими залишаються слова С.Петлюри про те, що «нація, що має в собі величезні творчі можливості, не може не здійснити свого ідеалу державного і не може не виконати своєї історичної ролі для людства».

ЛІТЕРАТУРА

1. Варипаєв О.М., Міносян А.С. Ментальні архетипи української культури: формування нації та національної держави // Тоталітарне суспільство як загроза розвитку демократичної держави: Всеукраїнська науково-практична конференція, 18 жовтня 2018 р.: [до 85-ї річниці Голодомору в Україні : матеріали] / редкол. : О. І. Черевко [та ін.]; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Х. : ХДУХТ, 2018. – С. 69–73.
2. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії – К.: Либідь, 1993.
3. Петлюра С. Народе український: вибрані статті, листи, документи. – Харків, 1992.
4. Українська державність: історія і сучасність: Матеріали наукової конференції. Січень 1993. – К: ІСЛЮ, 1993.
5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х тт. – К.: Наукова думка, 1996
6. Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11-12 червня 2020./ Науковий редактор Тетяна Єщенко.- Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020.
7. Черненко А. Українська національна ідея. – Дніпропетровськ, 1994.